

Bidrag til nordområdenes krigshistorie

Inger Selven Watts, *De kom til oss – tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms*, 319 s., ill., Pax Forlag, Oslo 2016.

HØSTEN 1944 STOD Finland og Norge ovenfor nok en utfordring da store deler av sivilbefolkningen i landenes nordområder ble evakuert sørover. Evakueringen var en direkte konsekvens av oppløsningen av den finsk-tyske alliansen, som etter flere år med usikkerhet og rykter tok slutt i begynnelsen av september. En storstilt tysk retrett ble satt i gang, der rundt 200.000 personer i løpet av kort tid skulle transporteres ut av Finland mens de ble forfulgt av både finske og sovjetiske styrker. Dette innebar også at krigshandlingene ville spre seg fra frontområdene i øst og innover i Lappland og videre til Finnmark, noe som kunne få katastrofale følger for sivilbefolkningen i disse områdene.

Evakueringen av nordområdene er en historisk hendelse Finland og Norge deler, og som henger sammen med at begge de små nordiske demokratiene under krigen opplevde en tett og mangeårig tysk tilstedeværelse. Selve forholdet til stormakten fra sør var likevel forskjellig; Norge opplevde en okkupert som tok seg til rette og hadde mer eller mindre full kontroll over hele landet, og som så igangsatte en tvungen evakuering av sivilbefolkningen i nord høsten 1944, mens Finland på grunn av geopolitiske og strategiske hensyn ble vurdert som en verdifull alliert av Tyskland. Hovedårsaken til at det er gjort så få forsøk på å se fellestrekkene i disse to nabolandenes krigshistorie er ensidig fokus og vektlegging på landenes forhold til Tyskland. Ideen om okkupert versus alliert virker å blokkere for muligheten til å se hva som faktisk foregikk i nord under krigen, på tvers av landegrenser og på tross av forholdet til stormakten fra sør.

Et annet aspekt Finland og Norge har til felles er at de etter krigen i en viss grad har dyrket en krigshistorisk fremstilling som behandler hendelser i et smalt og nasjonalt perspektiv, og gjerne med et fokus på sørlige deler av landene. I stor grad har de publikasjonene som finnes om hendelsene i nord og da spesielt evakueringen, bestått av lokalhistoriske publikasjoner med lite nedslagsfelt, med noen unntak. Dette er i stor grad tilfelle i Norge, der man på mange måter kan si at historien om krigen i Nord-Norge generelt og om evakueringen spesielt har druknet i basisnarrativet og mytene om hendelsene i Sør-Norge. Et eksempel på dette er Arvid

Pettersons bok om evakueringen fra 2008, *Fortiet fortid. Tragedien Norge aldri forstod*, som fikk begrenset oppmerksomhet i Sør-Norge.

Etter dette har det vært skrevet lite om evakueringen, inntil det i fjor ble publisert to bøker med evakueringen av sivilbefolkningen i Nord-Norge som tema. Inger Selven Watts *De kom til oss – tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms* (Pax Forlag, 2016), skal behandles utførlig her, men på grunn av sammenfallende tematikk og kildemateriale vil Asbjørn Jaklins *Brent Jord 1944–1945 – Heltene. Ofrene. De skyldige* (Gylden-dal Forlag, 2016) også vies noe oppmerksomhet. De to bøkene overlapper hverandre i svært stor grad da hele Jaklins bok og den første del av Watts' bok er basert på de samme fortellingene og historiene om evakueringen. Dette kunne potensielt ha gjort Jaklins bok overflødig da han fokuserer bare på selve evakueringen, mens Watts følger de evakuerte videre sør-øver. Da dette ikke skjer er det hovedsakelig fordi Jaklin har et stødigere fokus og bedre skrivestil. Positivt er det også at han inkluderer kart i sin bok, med det resultatet at lesere som ikke er kjent med Nord-Norges geografi til enhver tid kan orientere seg.

Watts ønsker altså med sin bok ikke bare å ta for seg selve evakueringen, men også å følge de evakuertes ferd videre sørøver. Dette er bokens sterkeste kort, for her tar Watts for seg noe nytt ved at hun presenterer historiene og minnene ikke bare til de som måtte dra, men også til de som tok imot. Pettersen er riktignok innom dette i sin bok fra 2008, men Watts har en mer omfattende presentasjon av temaet, basert på egne intervjuer. Vi får følge de evakuerte fra de får beskjed om å reise, på reisen via diverse stoppesteder og transittbyer, til de ble plassert mer eller mindre permanent på store og små steder lenger sør i Norge. Det kommer tydelig frem at dette var en lang reise som ble gjort vanskeligere på grunn av dårlig organisering og manglende kommunikasjon. Forfatteren belyser også en del av de utfordringene de evakuerte opplevde når de prøvde å etablere seg på nytt i sør. Ikke bare hadde de mistet sitt hjem og arbeid, de kunne også bli møtt med fordommer, uvilje og uvitenhet. Samtidig kunne det å ta imot en evakuert familie i sitt eget hjem blir starten på en langvarig relasjon som i noen tilfeller fortsatte etter krigen og etter de evakuerte hadde returnert til sine egne hjemsteder.

De kom til oss er delt inn i tre seksjoner, der første del tar for seg bakgrunnen for evakueringen og hvordan den gjennomføres, samt at den gir oss et innblikk i den større militære og politiske helheten. Andre del tar for seg transittbyer og -steder der de evakuerte får en kortere stopp før de igjen må reise videre til sitt endelige bestemmelsessted, som er temaet for bokens tredje del. De tre delene består av flere kapitler med underkapitler som er av svært ujevn kvalitet, både når det gjelder oppbygging og innhold. I mange av underkapitlene blandes en rekke ulike temaer sammen,

og enkelte temaer tas opp i stykker og biter boken igjennom i stedet for å behandles utførlig på ett sted. Flere ganger spør man seg også hvorfor visse aspekter er inkludert i boken, og hvorfor de blir presentert på nettopp denne måten. Valg av tittel er litt vanskelig å forstå, da en relativt liten del av boken handler om de som tok imot de evakuerte, mens selve evakueringen og de evakuerte er hovedfokuset boken igjennom. Boken framstår som ikke helt gjennomarbeidet og lider tydelig under utilfredsstillende redigering.

En annen utfordring med boken er at viktige spørsmål og temaer gjennomgående ikke blir kontekstualisert og diskutert, noe som er synd da forfatteren er innom en rekke interessante aspekter ved evakueringen av Nord-Norge. For eksempel berører hun flere ganger problemer knyttet til manglende kommunikasjon og utilstrekkelig infrastruktur, som hadde store konsekvenser for evakueringen. Vanlige folks kjennskap til de faktiske forhold var begrenset dersom de ikke hadde tilgang til radio eller illegale aviser, og mangel på informasjon var en stor utfordring for den norske eksilregjeringen i London, makthaverne i Oslo og lokale myndighetspersoner rundt om i landet. Transporten av tusenvis av mennesker ble vanskeliggjort på grunn av det utilstrekkelige veinettet, den begrensede jernbanekapasiteten og mangel på busser, biler og båter. Det som ikke kommer tydelig fram i boka er at det er to store grupper mennesker som trekker sørover på samme tid, og som konkurrerer om tilgang til den samme infrastrukturen; sivilbefolkningen i Nord-Norge, og de tyske tropene inkludert krigsfanger og andre tilhørende grupper. Watts indikerer at disse og relaterte aspekter hadde stor påvirkning på organiseringen og utføringen av evakueringen, men det utvikles ikke til noen sammenhengende diskusjon, og som så ofte er tilfellet i boken, så er det leseren selv som må se sammenhengene og trekke parallellene.

Dette gjelder også når det kommer til behandlingen av selve evakueringen, som er fragmentarisk og uklar. Vi får et innblikk i NS-regjeringens konkrete handlinger og tiltak i oktober 1944, men det sies ikke noe om hvilke overordnede planer regjeringen eventuelt hadde lagt for evakueringen og hvilke tiltak som ble iverksatt. Halvveis ute i boken nevnes et «Riksutvalg for Evakuering», uten at man får noen nærmere forklaring på hva dette var eller hvordan det fungerte. Vi får heller aldri noen forklaring på hvorfor evakueringen av Nord-Norge tilsynelatende var veldig kaotisk og uorganisert. Det som derimot understrekes, er at evakueringen ble spesielt dårlig håndtert da det var NS-regjeringen som hadde ansvaret alene, men at dette ble bedre straks ressurssterke anti-nazister tok på seg deler av ansvaret for evakueringen.

Watts ser altså ikke ut til å ta seg tid til å analysere og diskutere ulike aspekter, og henfaller i stedet delvis til forenklinger som gir et misvisende

bilde av hendelser og situasjoner, og av folks handlinger og motiveringer. Dette er for eksempel tilfelle i omtalen av finske forhold, som tas opp tidlig i boken når forfatteren diskuterer bruken av brent jords taktikk. Her blir det igjen tydelig hvor liten kunnskap og forståelse nordmenn ofte innehar om Finland. Watts viser til at Hitler beordret en mer omfattende nedbrenning av Nord-Norge enn det tyskerne hadde «valgt» i Nord-Finland, og at evakueringen i Finland «bare» omfattet de som bodde langs hovedveiene, uten at hun viser tydelig til noen kilde for disse utsagnene, faktisk så ser det ikke ut til at forfatteren direkte har konsultert tyske kilder overhodet. Det blir heller ikke klart hvorfor hun trekker frem disse aspektene da de ikke settes i perspektiv eller brukes som grunnlag for diskusjon, men det fremstår som om poenget er å understreke at det var verre tilstander i Norge. Selv om tyskerne ble instruert ikke å brenne kirker i Finland, var det omfattende nedbrenning og enorme ødeleggelse de etterlot seg. Det er her viktig å huske på at de tyske troppene som trakk seg tilbake gjennom finsk Lappland ikke uforstyrret kunne holde på med sine ødeleggelse slik som i Norge. Når det gjelder mengden av evakuerte mennesker, så er det vanskelig å forstå relevansen i å trekke fram at det «bare» var de som bodde langs hovedveiene som ble evakuert, faktum er at om lag to tredjedeler av befolkningen i begge lands nordområder ble evakuert, men med den forskjellen at evakueringen i Finland omfattet nærmere dobbelt så mange mennesker som i Norge.

Det er også problematisk når Watts snakker om en spesiell «forståelse» mellom finnene og tyskerne, at «finnene hadde, på grunn av sin frykt for russerne, grunner til å samarbeide med tyskerne», uten at dette settes i kontekst eller blir gjenstand for diskusjon. Disse forholdene skal ha bidratt til en «mildere» behandlingen av finnene, i kontrast til den hardhendte behandlingen av nordmennene. Her studeres finske forhold gjennom norske øyne, og med ideen om tyskerne som hardhendte okkupanter i bakhodet. Det virker som om forfatteren føler et behov for å unnskyldte hvorfor finnene handlet på den ene eller andre måten, som blir helt merkelig dersom man har noen som helst kjennskap til alliansen mellom Finland og Tyskland. Jovisst var relasjonen ambivalent, og det var friksjoner mellom finner og tyskere på alle nivåer så lenge den varte. Tyske enkeltpersoner og grupperinger oppførte seg ikke alltid like greit i Finland, men samtidig var det samarbeid og fredfull sameksistens mellom finner og tyskere. Mye det samme som i Norge, bortsett fra at der var tyskerne okkupanter, og oftere enn i Finland hevdet sin «rett». I tillegg kommer det faktum at i Norge var det okkupasjonsmakten som organiserte en tvungen evakuering, i Finland var det finske myndigheter som planla og gjennomførte evakueringen. Poenget er at i bokens fremstilling blir hendelsene forenklet slik at de gir et i beste fall skjevt bilde av historien, og i dette tilfellet

skyver det Finland og finnenes erfaringer lenger vekk fra Norge, i stedet for å se på hva de to nabofolkene har til felles, selv om de politiske forholdene var annerledes.

Et annet svakt trekk ved boka er at enkelte aspekter tillegges for stor vekt i forhold til omfang og betydning, samt at relevant og utfyllende informasjon om en sak eller tema kommer senere i boken eller henvises til bisetninger, og at dette bidrar til å forsterke dramatikken i de omtalte hendelsene. Et klart eksempel på dette er omtalen av to skip som fraktet evakuerte sørover i november 1944, der de slette forholdene om bord bidro til at flere av de evakuerte døde, en omtale som får uforholdsmessig stor plass i boken. To viktige forhold som forfatteren burde ha trukket tydeligere frem, men som tas opp i bisetninger, er at mange av de som ble evakuert hadde svekket helse etter mange år med krig og matmangel, samt at folk brakte med seg sykdommene om bord, de var altså allerede smittet. Dette endrer selvfølgelig ikke på den tragedien det var for de som var om bord og for de som mistet livet og deres familier, men det setter ting i perspektiv for oss som leser om dette i dag; det var flere aspekter som ledet frem til disse lidelsene, ikke bare tyske valg og avgjørelser under selve evakueringen. Påfallende er det likevel at disse to skipsreisene gis så stor plass da de skal ha fraktet omkring 3000 mennesker. Hva da med de 47.000 andre som ble tvangsevakuert? Vi får vite litt om dette andre steder i boken, det nevnes et sted at en del ble hentet av norske privateide småbåter, og at biler og busser også ble brukt til transport av de evakuerte, men dessverre sies det ikke noe mer om dette.

Watts bok er interessant lesning, ingen tvil om det. Forfatteren utvider vår kunnskap om tvangsevakueringen og gir oss et innblikk i nye perspektiver knyttet til denne hendelsen gjennom sine intervjuer. Som nevnt lider boken under store mangler knyttet til struktur, analyse og diskusjon, og bokens viktigste bidrag ligger derfor i stor grad i disse gjengivelsene av enkeltpersoners minner og erfaringer fra tvangsevakueringen av Nord-Norge.

Mari Olafson Lundemo